

У(404)
К94

**ІАДИЗ
КУСАЕВ**

**ЛАМАНАН
ЛЕЧА**

ИДИЗ КУСАЕВ

ЛАМАНАН ЛЕЧА

ПОЭМА

ЧИТАЛЬНЫЙ ЗАЛ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ ГОРОДСКОЙ
БИБЛИОТЕКИ Г. ГРОЗНОГО

Нохч-ГалгӀайн книжни издательство
Грозный — 1 9 7 8

С2(Чеч.)
К94

К94 Кусаев А. Д. Горный сокол. Поэма. Чечено-Ингушское книжное издательство, 1978.
46 с.

Нохч-Г'алг'айчуурачу хьалхарчу комсомольцех лаьцна,
церан гуллакхаш ду кху поэми т'ехь дуьйцуш.

К $\frac{0743-055}{М 135(03) - 78}$ 39 — 78

С2(Чеч.)

© Чечено-Ингушское книжное издательство, 1978.

І. ДІАДОЛОР

Дукха ю лаьмнашца
Кегийра ярташ.
Тхевнаш тӀехь жовхӀарех
Седарчий лепа.
Мархаша цӀеношна
Доху кӀайн барташ,
Диттех а тийсалуш,
Уьш кхузахь лела.
Дукха ю лаьмнашца
Лелаза ярташ.
Дахаран синпха бу
ХӀора некъ, шовда.
Ахь стиглан дари тӀехь
Дохкур ду сурташ,
Сийналлех юзур ю кана —
ДӀакховда.
Моттало,
Дуьненахь хуьлучийн бала
Ца кхочуш, Ӏийна уьш,
Пхьор лобхуш халла...
Дахаран некъаш ду

Цецвоккхуш башха —
Водало хьо яртийн
Истори кхолла.
Хийлачу хьоладен орамаш кходуш,
Кхихкина кыйсамаш —
Кешнаш ду луьста!
Дуьненахь хуьлучийн
Бала ца кхочуш,
Лаьттина яц ярташ
Дахарна юьстах!
Боламаш...
Бохамаш...
Діаихна денош.
КІиллой бу бицбелларш —
Бсхаш бу кыйса
Даймехкан ирсахьа
Майра гІулч тийса
ГІевттинарш,
Дуьне а цецдоккхуш,
Декош!

Сан эвла —
Сан ага.
Кхана — сан гІовла.
КІайн бошмаш.
КІайн цІенош.
Баьццара хьаннаш.
Сан дагна хьоме ю
Хьан зевне гІовгІа.
Суначул дукха хьо
Езна хир хьанна?!
Сан эвла!
Йоккхаш тахна хьайн ирсах,
Виц ма ве ахь цхьа а:
ХІора — хьан кхоллам.
Биц ма бе гІевттинарш

Боданца кыйса,
Шайн мара топ кьюйлуш,
Ткѡа, буйна — кѡлам.
Биц ма бе хѡайн кѡлентий,
Гѡевттинарш майра,
Дегнаш чохъ лалийна
Шеконийн ача...
Цара, бѡо ца кѡажош,
Халонаш лайра,
Дахарехъ йитира
Йовр йоцу тача!

II

Гу тѡехъ, хѡѡжуш юѡрте, гонах,
Дагахъ цуѡнца кѡамелдеш,
Кхура кѡелахъ жима кѡонах
Эдди
Вара сарахъ лаш.
Лахо баса летта яра
Цуѡнан дагна хѡоме юрт.
...Лѡвтта хѡаннаш гурах тера,
Юкѡа лѡвцна эвлан сурт.
Зевне дека цуѡнан ѡзнаш,
Цара дагна тѡемаш ло.
Дийнахъ балхах дуѡзна ѡрцнаш
Суѡйренца дѡлатийна го.
Юѡхуш, цѡехѡа дѡѡрзу бежнаш,
Кѡарраш кхийда стигла. Дѡо
Лаха йистехъ дашо шайнаш —
Кораш наха латадо.
Екош еса кѡудалш, ведарш,
Хи тѡе сихло мехкарий.
Цигахъ хир ду цѡѡѡнакхетарш,
Кхехкош кѡоначеран цѡий.
Сенчу бай тѡе, йицѡй кѡадо,

Гуллой, ховшу баккхий нах,
Къамелан ца хеда татол —
Бехха Ia уыш пхьобханахь.
Олхазарийн зевне гIовгIа
Хеза бешахь. Бецаш, гIаш
Мелчу мохо хьобсту ховха,
Ека пхьыдаш, цаьпцалгаш.

III

КIант ойланех юкъахвоккхуш,
Тата долу. Хьаьжча дIа,
Дуда гира цунна вогIуш.

Д у д а:

Эдди, хиъна хьо ма Ia?

Э д д и:

Суйре дика хуьлда, Дуда!

Д у д а:

Диканца вехийла хьо.

Ханий Iехъа, ирс хьан хуьлда...

Жимма охъалахло со.

Э д д и:

Хьо генара вогIий, Дуда?

Д у д а:

Кхузахь, лулахь, вара со-м.

ХIинца лела хала ду-кха,

ЭхI, сан шераш!...

Э д д и:

Дахар — тIом.

ХIора гIулч халонца къуьйсус,

Керла дахар дIахIоттош,

Лелла, цхьанхъа топ а къуьйлуш,

Цхьанхъа олуш довха дош.

Шун дахар ду турпалалла,

Ойла санна, маса дой

Хобхкуш, хьой, хьан нийсархой —

Гіттина шу мостагі лалла!..

Д у д а:

Гіенах санна хета иза.

Э д д и:

Дера ду и мерза гіан...

Д у д а:

Мерза бах ахь?.. Хіан-хіа, кьиза!

Хьанна оьшу дийцар сан?

Э д д и:

Хіун ду «хьанна оьшу?» бохург?!

Тхуна оьшу-кх!

Ирсан теш,

Тхо шун новкъахула догіу,

Шун дахарх дозалла деш.

Тхуна берриг хаа беза

Хьалхачеран сийлахь некъ

Царах Іама, масал эца,

Кханене схайоьллуш неІ.

Шайн хьуьнарш, шайн сатийсамаш

Тхобга кховдо беза аш —

Оха ділахьо шун кьийсамаш,

Чекхдоху шу гіуллакхаш!

* * *

Корах хьоьжуш хіора ціа чу,

Буйса къагош, гіаьтти бутт.

Цкъа а хьуно кхолозачу

Дагах иза тера бу...

IV. ДУДИН ХЬАЛХАРА ДИЙЦАР

Чекхбаьлча бахбелла Граждански тіом,

Ярташка беара машар.

Пхийттара ваьлла бен вацара со,

Девзина-м вара со дахар.

Суьйренца гулбаларх кегийра нах
Сакъера хаържинчу метте,
Я яккха езачу йолаца хан,
Хийистехь цхьаьна а кхетта,
Я хьуьнхахь доттагIий гулбелча шайн
Самукъне лечкъаргех ловза,
Зевнечу аьзнашца бекабеш бай,
Масалла вовшашца къовса, —
Цхьанххьа а дицлуш-м дацара и,
Хилла шех лазаме дагар,
Эгаден хьацаран я бIаьрхийн тхи,
Халла лол биттина дахар.
Лаьмнашца Iохкучу ярташкахь и
Дацара хIумма а атта.
Буц хьокхуш, набарах доккхура тхи,
Охура бIаьстенца латта.
ДогIанах, лайх даьлларг хуьлура хи,
Хьаглора, мажлора урдаш...
Дика ду-кх суна и гур доцуш кхин,
Дийр доцуш цхьаммо а къурдаш!
Тхуна ца хаьара, дешар хIун ду,
Гина а яцара школа.
Со суо а ликбезехь дешна ма ву,
Сайн буйна къевлина къолам.
Некъаш а дацара, гIашлойнаш бен,
Синпхенех чекхдуьйлуш юьртах,
Цундела адамийн дезнера Iен
Дуьненан дахарна юьстах.
Наг-наггахь кхочура некъахо. Цо
Дуьйцура махкахь дерг керла.
Дуьненахь хуьлуш дерг — дика я вон —
Кхочура тIаьхьа вайн эвла.
Иштта тхо дехара, кхуьура тхо
Чолхечу, халачу хенахь...
...Кхихкина хиллера Граждански тIом
Вайн жимчу юьртана генахь...

Амма сан тем боцуш догура дог.
Дог-ойла.. И муха йийца?
Ойлано, тѣмаш луш, уыйура со —
Лаъара сайн дахар хийца!
Хѣтахъ со вахнера хъошалга цкъа
Блаъстенца БелгIатойн-Эвла
Дейишин кIант волчу. Дуъзнера ткъа
Сан шичин. Цѣ яра Тевли.
Тевлис соъ элира: «Вовзуьйтур ву
Башха стаг ас хъуна тахна,
Чов хилла иза цIа вирзина ву,
Граждански тIаме а вахна.
Вайл дукха ша воккха вацахъ а, цо
Гездина кыйсамийн некъаш,
Латтийна кIайчаърца бакъонан тIом,
Халонна текъа ца текъаш...»
И жима стаг Iачу мискачу цIа
Вахна дIакхечира тхойша.
Тхан салам оъзда цо ийцира дIа,
Элира: «Шу охъаховша».

V. ДУДАС КХИДИА А ДУЬИЦУ

Меллаша долиъра Султана шен
Эгначу доттагIех дийцар.
Буърса тIом болалуш Нохчийчохъ зен,
ГIаъттина вара и кыйса.
Халкъана ирс доккхуш, мостагIийн цIий
ТIамехъ цо Iенийра хийла,
Шериповн эскарехъ даьккхира сий,
MogIapa бIаьхо а хилла.
Уггар а халачу минотехъ цо,
Чекхваьлла шокъалийн дорцах,
Грозне дIакхачийра бIаьхошна гIо —
Гикалон эскарна орца.
Вара и аьрхачу шен динахъ товш,

Къийсамийн цѣрашкахъ зийна...
Хилира Султанна Чахкарехъ чов
Асланбек воѣжначу дийнахъ.
Хъажийра, жимма дѣайирзича чов,
Ша винчу Белгѣатойн эвла...
Бергийн а, тоъпийн а хезара зов —
Султана йора шен ойла:
«Вай тоълла. Вай лайна халонийн къахъ.
Къийсамаш бацара атта.
Хѣоранга бакъ кхачор ду вайна тѣхъ,
Кхетамийн охуш бай-латта!
Къаьмнашна юкъара доттагѣалла
Чагѣдар ду коъртачех декхар.
Молланийн хабаршка ма дийгѣла ла,
Емалде гѣазоте кхайкхар!
Ирс доцуш, туъйранахъ дийцинарг бен,
Миска халкъ хъолана даьцна,
Хѣинца-м сан халкъана карийна шен
Некъ, оърсийн онда куьг лаьцна.
Со башха къонахий бевзина ву,
Къийсамийн алуно морцуш,
Октябран тешаме бѣаьхой уьш бу,
Бакъболу нах —
Комсомольцаш.
Хъалхарчу могѣаршкахъ хуьлуш бу уьш
Массанхъа —
Тѣамехъ, къахъоьгуш.
Мулхха а гѣуллакх до,
Дукха ца луйьш,
Аьттонаш шайна ца лобхуш.
Селхана йовссаршна хъежийна топ
Хъалхе ду пенах дѣаолла...
Чекхбала гена бу боданца тѣом,
Еза вай ячейкаш кхолла...»
Тешаме кѣлентий а гулбина, цо, —
Вара и ша комсомолец, —

Ячейка йинера. Јејаре вон
Кхуьйкху болх ма барий логгец.
Цу буса Султане ладоьгуш тхо,
Хетарехь, сатассалц Ийра...
Дара и,
Тхойшинна дийцинарг цо,
Сан коьрте хьийзинарг хийла.
Сулганца хилира дукхазза сан
Даггара кьамелаш деха...
«Со комсомолана дладала са
Реза ву, — дира ас дехар, —
Длаэца! Ас дохко дохур дац шу!»
Цо тлаккха вигира шеца
Ячейкин кхеташо гулбеллачу
Со комсомоле тлеэца.
Дешира даг чуьра ойланийн ло,
Юьйжира шеконийн ача...
Султанан дехарца велира со
Новкъа — цла сихонца кхача.
Суна тле тешамца диллира цо
Ячейке нийсархой озор...
Тема а ваьккхина, вуьгура со
Керлачу, нуьцкъалчу озо...
ЭхI, маржа дуьне-яI! ДIаяхна хан!
Ма башха яра и зама!..
Хьевели... Вовду со.
Йиш яц кхин Iан.
Дан-м дукха ма дара ала...

VI

Эдди гу тIехь вехха Ийра,
Цхьацца ойланаш а еш...
Бутт дIабайра юрт дIатийра —
Зама херцаш яран теш.
И, меллаша воьгуш цIехьа,

Камин кетІа кхечира.
«Сиха-м вац хьо? Собардехьа», —
Шега олуш хезира.

Э д д и:

Дера вац со-м сиха, Кама.
Дудица кьамел дина,
ВогІура со-м. Буьрса зама
Цуьнан дийцаршкахь гина...
Яздан воллу дахарх, моьнех...

К а м а:

Дудин кхоллам башха бу.
Дуьххьара вайн жимчу эвлахь
Комсомолец хилла ву.

Э д д и:

Суна хезна, Кама, дуьйцуш,
Цуьнца хилла, бохуш, хьо.

К а м а:

Берриге сан кхоллам хуьйцуш,
Со кхетийра дахарх цо...

VII. КАМИН ДИЙЦАР

ХІора сарахь цхьаьнакхеташ,
Кьамелаш деш, кьобруш са,
Суна везаш, хьоме хеташ
Ши доттагІа вара сан:
Дуда цхьаь, ткьа, важа — Іиса.
(Тахна вац, хьо марша, и:
ТІаме вахна майра кьийса,
Ца вирзира цІехьа кхин).
Цкьа суьйренца тхайн сакьобруш
ДудагІаьргахь дара тхо,
Ша лелійнариш дагаловьцуш,
Доккхура самукьа цо.
ЦІеххьана кьамел а хадош;
Дойуш велакьажар шен,

Нийсса даг чу Ыаьрг а хъажош
Дерригенан шеко ен,
Цо элира:
«Кама, Ыса,
Шуьшинга сан тешам бу...
Комсомолец ву со. Хинца
Шуьшшиь хила лууш ву...»
Тхойшина дийцира дукха
Комсомольцех лаьцна цо:
«Хъаьшна динан чхеро ду-кха
Адмаш, царна малх ца го.
Маша боьзна, шарЮ кхетам
Церан ондда лаьцна дІа.
Моллин дош бен бакъ ца хеташ,
Боданехъ дай-наной Іа.
Ца воллу со шуьшиь Іехо,
Цаьрца къийса хала ду.
Боьлур бу, тІе пІелгаш хъежош,
НеІалташ а кхайкхор ду.
Делах бевлла, тилла, бохуш,
Вайх харц хабарш дуьйцур ду.
Хийлазза, синтем а бойуш,
Кхерам вайна туьйсур бу.
Суна дийца хаац деха.
Кхана сирла хиндерг-м го...»
Цуьнан дешнашка ладеІарх,
Ца лора ас, Іисас жоп.

VIII. КАМИН ДИЙЦАРАН ТІАЬХЬЕ

Дудин езар яло хьоьгуш,
Цунна данм туьйсусх го,
Вара моллин кІант дов лохуш,
Шеца йоІ къийсарна цо.
Цкъа Марете шен дог далхош
Іара Дуда хийистехъ.

Моллин кланттий, цуьнан ялхой
Тлебаьхира, кхийсарш еш.
Цо элира хинццалц баьхннарг:
«Іадйитий и Іеса пис,
Іола соь — дуьненан даьхни
Лур ду хьуна, бахам, ирс».
«Нехан блархиш — хьан ден бахам! —
Дуда воьрзу цунна тле. —
Хьан ден ахча — нехан бохам,
Еза юхку делан цле!»
«Сацае хьайн бага, шайтла,
Делан мостагІ — комсомол!
Вуззалц яа сискал йоцу,
Даьхни доцу мезийн бен.
Іовдал йоцург хьоьга йогІу —
Дерриг дахар кьахьдан шен?!»
Дуда, ткьа, тапъаьлла Іара? —
Хадош моллин клентан дош,
Дудас цуьнан бетак тІара
Туьйхира, шен Іабош дог.
Моллин клентан накъосташа
Дуда юкьалецира...
Маретан мохь хезна, тхойша
Ведда цига кхечира:
Дуда вара воьжна Іуьллуш...
Тхойшиь гича, бевдда дІа,
Гена бевлла, буйнаш кьуьйлуш,
Моллин кланттий, ялхой Іа.
Цара аьлча: «ХІунда доху
Дудегахьа майра гІо?
Хаац-техьа дела воцу
Іза хилар комсомол?
Вита Дуда, тховца дуьйла,
Беттар бац аш халла лол», —
ЧІагІо йира: «Тахна дуьйна
Ву-кха тхойша комсомол!»

Сарахь Эдди шайга веъча,
 Дудас таьптарш делира.
 «Цхъацца яз деш, дагадеъча, —
 Цо Эддига элира, —
 Яздина ас дахарх тхешан.
 Чолха зама яра и.
 Тетухур ду, — цкъа уьш деша, —
 Хьуна хаа луург кхин».
 Таьптарш дохьуш цIа а веъна,
 Эдди охьахнира,
 Сихха вIаа йоза дешна
 Цунна чIогIа лиира.

Х. ДУДИН ДАГАЛЕЦАМАШНА ТIЕРА

«Тхо кхо доттагI-комсомолец эвлахь,
 Кхоъ вара тхо — Камий, Исай, сой.
 Цхъа а вац кхин хIотта тхуна уллохь,
 Мел дийцарх а, хIора кхетавой.
 Iадатийн дукъ дино коча тесна,
 Iаьржа бала, цкъа шайн белш тIе эцна, —
 Молланийн тIеIаткъам —
 Охьатаса
 Кегийрхошна дара вуно хала.
 Молланаша комсомольцех лаьцна
 Даржадора эладитанаш.
 Делан цIарца хьандеш, айдеш аьзнаш,
 Iехабора цара Iаьржа нах:
 «Комсомольцаш массанхъа а бовза,
 Дала йина царна билгало:
 Церан догIмаш тIе талийна --
 Хьовса! —
 Шен неIалтан Iаьржа мухIар цо.
 Царна улло гIоьртинчуна дала

Иийр ю дІа ца йолу билгало:
Веза тІаккха ялсаманех вала —
Жоъжахати иштачунна ло...
Бехдеш бусалбанийн цІена кешнаш,
Уьш дІабохка дала магош дац...
Дагахь латтош аса аьлла дешнаш,
Кхиэл ян еза шен-шен хІора дас...»
Оцу дешнех тешарш бара дукха.
Ког баккха а ца дуьтура тхо.
«Гайтахьа неІалтан мухІар, Дуда», —
Хийламмо соь, воьлуш, доьхура.

Х ь а л х а р а а з:

Хьуна мичхьа и таІийна, Іиса?

Ш о л г І а а з:

Массарна а гур долччохь хилча и
Дика дара.

К х о а л г І а а з:

Хьаж тІехь!

Х ь а л х а р а а з:

И таІийна

Делахьара хьуллур доцчу кхин —
Шина бІаьрга юккье!

Ш о л г І а а з:

ГІалатваьлла

Веза хинверг кІеззиг цунна тІехь!

К х о а л г І а а з:

Нахана тІе: «Комсомол ву», — аьлла,
Ваха, хьовса, ца хетийца эхь!

Бакь дац иза, баха кІордийнера,
Цундела жоп ца луш Іара тхо...

Амма шарІан аз а лахделлера.

Дахар тодеш дара хІора шо.

...Комсомольцийн собрани ю, олий

Хаам кхочий,

Хиларх аьхке, Іа,

Хьем а ца беш, сихха новкъа довлий,
Кхочура тхо белгIатошка дIа.
Дийцарш дукха хулий, цIехъа дерза
Ца кхуьуш а нислой меттигаш,
Буйса йоккхий нийсархошца мерза,
ЦIа догIура говрашца я гIаш.
Лийлира тхо цига шарахь гергга.
ТIечIагIдира шолгIачу шарахь
Комсомольцийн ячейкина, хIеттахь
ЧIагIьеллачу ломан Веданыхь.
...Собрани ю аьлла, хаам кхаьчча,
Хьалххе ара довлий, бора некъ.
Хала бара иза, хIунда аьлча,
Ца болура цкъацкъа маьрша чекх..

Акхаройн ардангаш хилла лелаш,
Бандиташа дора зенаш чIогIа...
Собрание тхаьш доьлхуш, тхайн билетахь
ГIовталаш чу дIатовгура оха.
Дуьхьалкхетча, шек а бовлий цхьаннах,
ОьгIазбоьлхий, хьовсий дера дегIахь
(Ца дуьйцура цара хабарш деха),
Кхиэл сийора, Iадош шири хьаннаш.
Амма цкъа бен, гена хиларх некъаш,
Цига тIаьхьадисна дацара...

...Iуьйре яра дуьне къагош, хьекъаш,
Тхи къегара сирла бацалахь.
Ма исбаьхьа дара Iалам,
Хьаннаш,
Олхазарийн зевнийн аьзнех юьзна!
Ломах хьийзаш,
Диттах таьлланг санна,
ТIехбелира тхан некъ жимчу юьртахь.
Сиха дара, де делахь а довха.
ЦIеххьана мохь белира, дегI Iадош...

«Ва-а нах! Орцахдовла! Орцахдовла!
Ва-а, гю делаш!..»
Сихха бай а хадош,
Діахъаълхира мохъ баъллачу.
Герга
Кхаьчча,
Ирча дара гина сурт и:
Це а яьлла, йоьжна, йогу зудий,
Йоьлху шолгий, це даяйя глерташ!
Акьдевлла, тхо севцира минотехъ,
Тіаккха це даяййира сихонца...
Дахар дара малхе кхийдаш хотехъ,
Цуьнан аьзнаш даьржинера хюца.
Гаьннех барма бира оха.
Яьгна
Зуда эцна сихделира юха...

Д у д а:

Ма хилла-кха хІара Іожалх хъаьгна!
Бала лайна хир бу вуно дукха.
Сирник ма яц, адам! Муха яьлла
Цунах це?

Ю ь р т а р а з у д а:

И йолу, ша шех тесча...

Д у д а:

Ойн, це ша шех тосур ю хІун аьлла?

Ю ь р т а р а з у д а:

Иза дийцалур дац масех дашца!

ХІ. ЗУДЧУН ДИЙЦАР

Юьртахъ а це йоккхуш, куц долуш, оьзда,
Дика йоІ яра тхан Марха.
Иштаниг Іаламо, дахаро хьоьсту,
Ткъа, Марха-м ца хьисти — маржа!
Дерриг а дохийра кьизачу дерто:
Иира и букъ нийса боцуш.

Къечу чохъ кхуъура, дог оьцуш юърто,
Дас хаза дешнаш ца олуш.
Жималлехъ дуьйна дас хІоттийра Іаържа
Къематан де цунна, яцош.
Жимма а, кІадъелла, тевжича Марха,
Дас гІаттайора и, тІаранца ягош!
ЦІахъ долу гІуллакхаш дина и яьлча,
Дас хъажайора йоІ моллин цІа яца.
Цо аьлла хІора дош бакъ лоруш цІенна,
ЙоІ моллин лай хІла лаъара дена.
Мархина юург а юззал ца лора,
Йижарех юьсург бен яцара юха.
Цу тІе а, даима йоІ хьийзайора
Хьоладайн, молланийн бераша дукха.
Урамехъ гича и сихха тІехйолуш:
«Ешап ду! ЗІоьмалг ю!» — Іемина баха,
Пелг хъежош, муьлхха а къаьхъа дош олуш,
Хийлазза елхийра жуккарша Марха.
Мархегахъа узуш, къечеран бераш
Лата а летара, лакъош и бегаш.

Царна юкбахъ къаьсташ вара майра
Кхуъуш волу жима къонах Сайда.
ТІекхечира маре йоьду зама,
ЙоІ дІаюьгу, тІекхоьल्लीна верта...
Мархин дог! И сирла безам... Амма
Ца хІуттура цхъа а Мархин керта.
Дас къаьхъа дов денна дора цунна:
«ГІуда дай хьо-м дала тоьхна суна!
Цхъаь мукъане вѣлахъара хъехош,
Цуьнгара ца боккхуш, цунна къовлам
Лур бара ас, кхиберш цунах хъегош,
ДагадогІур доцуш барам къовса...»
Ткъа, Мархина-м везара цхъа Сайда —
Цкъа шен къайле суна йийцинера.
Цхъана сарахъ, дехар дича сайга,

Сайде дийца дерриг сацийнера.
Вехха Ийна, жоп делира Сайдас:
«Къахетаро лурий Марха езар?
Лууш вац со цо сатийсар сайга:
Эрна ду цо соьца дахар лехар.
Кхин ю суна езаш, хьоме дагна...»
Мархин, бѣаьргаш кхоьлуш, бос дѣабайра...
Кестта даьржа: «Марха моллас ехна!»
Йо! ядийна вьодуш, вужу Сайда...

Марха моллас хѣунда юьгу, хѣора
Хууш вара: дас, хаза а хеташ
Кочара и ялар,
Йо! дѣалора.
Моллега, цо дѣайигарх ца гешаш.
Пхоьалгѣа и яра. Доцца аьлча,
Лай а йина, яцо, балха йолла
Мурдан Йо! йигнера моллас, елча,
Цѣийнан еза гѣомат коча олла!
Жоьжахател къаьхьа дара дахар
Моллин цѣнтѣхь: белхаш, белхаш, белхаш.
Марха — ара!
Марха — ага!
Марха — аха!
Хезаш дара белхарш, белхарш, белхарш!
Селхана и дара...
Еьна тхоьга,
Бала балхош Іара Марха, йоьлхуш...
«Тѣаьхьара ас балхий бала хьоьга,
Кхин йоьлхур яц, — элира, дѣайоьдуш. —
Кхин йоьлхур яц. Кѣордий... Іайла марша.
Дѣайоьду со. Гена йоьду. Гена...»
...Ойланаш ас йора, наб а яйна,
Цуьнан дешнаш хезаш массо хенахь...
Со яхара, хьалххе ара яьлла...
Цѣахь яцара. Моллин кѣанта соьга:

«Буц хьакха и яхна, дадас аьлла, —
Схьахазийра. — Стенна еьна тхьогга?»
Яхара со едда моллин ара...
Ца карийра... Тлаккха гира хIара...

* * *

Ма хазделла гора гондIа Iалам!
Тхан белшаш тIехь-м бара Iаьржа бала...
Марха йохьуш кхаьчча цуьнан ден цIа,
Цигахь дукха адам тхуна гира.
«Дехнарг хили хьуна! — аьзнаш дека. —
Ен и гIерташ дукха кьахьийгира».
«ХIинца Iебин дог хьан, делан мостагI?
Иийн ахь Марха!..» —
Аьзнаш, дера аьзнаш!
Дебара уьш — оьгIазлонан хьоста.
БIаьргаш чохь цабезам бара кьаьшташ.
Шек дIа воцуш лалттара да... Тлаккха
Элира цо акха, кьиза дешнаш:
«Сан йоI яц и! Гучуьра дIаяккха!
Моллин цIа дIайига!» —
Iадош дегнаш.
«Дан а дуй хьан кийрахь дог, хIай?!» — цхьамма
Мохь туьйхира.
«ДIадоьхкина дог шен
Моллина цо!» — хезира аз. Амма:
«ДIаяккха и!» — сацийра дас доцца.

* * *

...Новкьа девлла, Ведана дIадоьлхуш,
Некь ас, Iисас, Камас тийна бора.
Дегнаш дара, дан гIо доцуш, доьлхуш:
Юх-юха а ирча и сурт гора...
Пхьуьйран хенахь эххар тхо дIакхаьчча,

Юккѣ яѣлла собрани карийра.
«Хѣделла шу, — секретара аѣлча, —
Яххѣаш а ю чlogla гийла, тийна.
Накъосташца дерриг декѣа деза,
Вай, ца хилча дог балано морцуш,
Хlунда эчна вешан белш тle еза
Дагна тlемаш лун цle —
Комсомольцаш!» —
Дlадийцира оха гинарг тхайна.
Чохъ дlатийра цхѣана ханна. Тlаккха:
«Ишттаниг кхин нахана ца гайта,
Гевттина вай майра толам баккха,
Гевттина вай, дегнаш къуѣйсущ, дага,
Кхуллуш махкахъ дерриг халкъан ирс.
Шарlан лоллех адмаш парglатдахар —
lалашо ю. Ца ер вай и йиц!
Дуй буу ас: синтем хир бац суна
Адмаш галлац дерриш ирсе дехаш,
Дицдина шайн хѣунан lаържа шѣнаш,
Адмийн аѣзнаш хаззалц ирсе декаш!
Дlалур ду ас цунна дерриг дахар!» —
Дуй биира секретара. Оха
Дуй биира цунна тlаѣххѣе чlogla:
«Тхуна цкѣа а йицлур яц хѣо, Марха!
Ирс даржор ду, бойуш берриг бода!»

* * *

Лаѣмнийн новкъахула цlехѣа доglуш,
Жимчу юъртахъ гира, керла барз.
Гондlа дара зезагийн нур догуш,
Лаѣмнийн аърцнаш дина ирсе къарз!
Бѣрза улло дахна: «Теша, Марха,
Ирсе хир бу хѣан йижарийн кхоллам,
Церан стиглахъ кхин хѣаѣвзар яц марха,
Сирла дахар шен lиндаglца кхолош!» —

Аьлла дуйнаш бнира тхайн дагахь.
Тхан дахаран Іалашо и яра...»

ХІІ

Эдди таьптарш оьций
Кама волчу вьду.
Корехь йогу серло —
Шена тІе цо вьху.
«Суьйре дика хуьлда!» —
Эдди чохьа волу,
Ша Іаш волчу Камас:
«Марша ва хьо, — олу. —
Эдди, охьахаа,
ХІинцца со чекхволу.
Хиьнера со-м яздан
Сайна дагадогІург». —
Буйса юккье яххалц
Хабарш дуьйцуш Іийра,
Дагалоьцуш зама,
Хийла адам зийнарг.

ХІІІ. КАМИН ДАГАЛЕЦАМАШ

Комсомольцийн кьонахалла
Иийца оьшу башха дешнаш.
Оьздангаллех даим хилла
Дуьзна церан довха дегнаш.
Керла дахар юьртахь хІоттош,
Цара уьш ца кхоадора.
Динан дайшца кьийсам латтош,
Дашца адмаш кхетадора.
Дерриге а царна гора,
Массанхьа а юьртахь кхочуш.
Керланиг дІадоладора,
Ширчун орам буххах кходуш.

Гергарнаш ца кьестабора,
КӀелхъара уьш баха гӀерташ...
Замано шен болар хъора,
Отуш,
Кхуллуш,
Къуьйсус,
ГӀергӀаш.
...Цхъана буса, гӀарол вийна,
Колхозана талор дина,
Сайреш дассош, яхъна хӀаьжкӀаш,
ДӀадигнера гена бежнаш.
Сихха Ӏаьржа зулам талла
Комсомольцаш гӀевттира,
Талорхойн стаг юьртахь хилла
Хилар царна карийра.
Сацийра: «Ца лелар бежа
Къинхъегамхойн хъацарх бежа
Курхаллаш дан Ӏеминарш.
Кулакашка йоьлху ларш!
Цаьргара герз, схъалахь, — бертахь,
Ца лахь — нуьцкъах схъалахьо!..»
Хьалхарчун — Ӏусамин — керта
Суьйренца дӀакхочу тхо.
Дошан хӀоьънаш багахь керчош,
Топ а лоьцуш тхуна тӀе,
Акхарочун бӀаьргаш кьерзош,
ХӀотто санна къаьхъа де,
Къамел дӀадолийра Ӏусамас: «Шун
Лелар ду эрна.
Герз — иза нохчочун дозалла ду,
Цо цӀийца эцна!
Мила ву Нохчийчохь бакъволу кӀант
Лекха куй боцуш?
Мила ву Нохчийчохь цӀе яхна кӀант
Шаьлта, дин боцуш?
Мила ву Нохчийчохь вуьззина кӀант

Топ, тапча йоцуш?
Ког баккха!
Минотехъ ас гойтур ду
Воцийла гийла!
Ког баккха!
Мила ву лууш верг шух,
Дог сецна, йилла?!»
Иштта кура дешнаш дукха
Декара цу дийнахъ юртахъ —
Комсомольцаш бовлац буха,
Шайш цкъа когаш члагIбахъ луйтахъ!
Схьаделира цхьаболчара
Шайгара герз сиха, бертахъ.
Реза боцурш бохуш ара,
ЧлагIлуш яра колхоз юртахъ.
Геранан хьадалчаш, гIоьнчий
Схьалийцира, чубоьхкира...
ДIаьвше керла хутал хобций,
Шира хьаьгIнаш хIнттарх ира,
Цаьрца къуьйсусх болчийн коьртехъ
Комсомольцаш даим гора.
Цундела, уьш лоруш, юртахъ
Наха церан сий а дора.

XIV. ДУДИН ОЙЛАНАШ

«Бандитех ца кхоьруш, муха
Лелла со? Ахьа а хобтту... —
Ойлане воьжна Ia Дуда,
Дахаран шераш цо луйтту... —
ХIунда ца кхоьрура? Кхетал,
Со чIогIа тешара цхьаннах:
Нохчийчохъ Советан Iедал
ХIоьттинера даиманна!
Сайн са ас цунна, сайн дахар,
Дуй биьна, цкъа дIаделлера.

И ч!аг!деш, вожа я вага
Реза со даим хиллера.
Хаъара: сайн кийра кхетарх
!аържа х!оъ, молханах богуш, —
Дехар ду Советийн !едал
Оъмаршкахъ, толамаш бохуш!..
Бандиташ...
«Обаргаш» цара-м
Олура шайх, эхъ, сий дайна...
Уъш кхето волура ара —
Дош деза лерина дайша!
Обаргаш кхоъллина зама
Аъттера, к!орггера аъхна,
Советийн !едало, амалш
Хийцаеш, нах парг!атбаъхна.
Цундела дацара бахъна
Обаргаш ду бохуш лела,
!ехийнарш улло а баъхна,
Къечеран !едалах лета!

Паччахъан !едалан лоллех,
Хъолан дайх, динан дайх бевдда,
Личкъина обаргаш ломахъ,
Набахтех к!елхъарабевлла,
Дара ша паччахъан !едал
Кхуллаш дерг обаргийн тоба.
Бехк боцуш хийла стаг ц!ера
Воккхура ч!ир лаха ломахъ,
Х!усамех, доъзалех хаъдда,
Сатуъйсусх бер маракъовла,
Лелла уъш, д!абуъйшуш лаътта,
Бацах, г!ах йина шайн г!овла.
Кхоъллина бара уъш баха
Машаре, !емина б!аъста
Кегнийра шайн урдаш аха,
Беш ахка, ирйина аъста;

Гушлакхе бовха малх баьлча,
Кланте длакховдийна халла
Нахаран кьежьелла баьлчаш,
Шайн миска хох, сискал кхалла;
Хийистехь хьомениг леха,
Цигахь-ян мехкаршка бляьцаш,
Безаман эшараш лекха,
Седарчех кьагийна бляьргаш.
Луьушшехь бажо етт, уьстагI,
Галаман хазалле хьобжуш,
Уьш Iийна дахарна юьстах,
Юьртарчу серлонах хьобгуш...
Кюрдийна харцоне хьийса,
Шаьш дахарх хедийначаьрца —
Хьоладайн Iедалца кьийса
Говтттура обаргаш аьрха.
Цундела дегнашкахь церан
Хьоцура хьуно шен хутал.
Цундела бовлура цIера.
Обаргаш цабезам худа.
ДуьнентIе адам ца долу
Вочунах шен кийра буьзна.
Дахаран новкьа стаг волу,
Кхиаво цо и, зуьйш буьрса.
Дахар ду куьпчи, бер — поппар.
Кхолламан куьйгашца хьийна,
Дахаро-куьпчичо виннарг
Хуьлу стаг: бляьхо я лоппар;
Ахархо — дагна комаьрша,
Оьзда клант дикачу дена...
Стеган ирс ду дахар маьрша,
Хуьлийла кьона я кьена.
Вон куьпчи — паччахьан Iедал, —
Адамийн кхолламаш кегбеш,
Обаргех дара ша шена
Бакьболу Iожалхой кечбеш.

Хан еъча, паргIато йоккхуш,
Паччахъан Iедалца кыйса
ГIовттура, майрра ког боккхуш,
Обаргаш, ца кхоош цIий, са...

...Советан Iедалах лечкъаш,
Ца езаш керлачун гIара,
Лаьмнашкахъ дуьстинарш некъаш
Эхъ доцу бандиташ бара.
Ца лалуш адмаш гар дехаш
Шайн кхоллам эцна шайн кара,
Советан Iедал ца дезаш,
ГIевттинарш бандиташ бара.
Хьоладайн, динан дайн бераш
Лелара, деш даккхий зенаш.
Шайца кьен юьртахой цара
Бохура, Iехабой, ара.
Атта ду герз кара эца,
Цхьаъ эшо, шиъ кхеро, летта, —
Хала ду орамаш хеца,
Халкъо тIе ца эцахъ лаьттахъ.
Цундела орамаш хедош
Бандитийн, туьйсуш уьш юьстах,
ЧагIлора Советийн Iедал,
Къечарна тIетийжаш юьртахъ.
Бандиташ, акхарой санна,
Лечкъара, гIера жимлора...
Гатлора тIаьхъ-тIаьхъа хьаннаш,
ТIаьхъ-тIаьхъа дуьне гатлора.
Атта дац амалаш хийца,
Керлачу хIонах дан къурдаш...
Бандиташ гIертара цIийца
Лардан шайн бахамаш, урдаш.
Хьалхарчу комсомольцашна
Егтара корех чу тоьпаш,
Буьйсанна яргашка богIий,

Адамех, серлонах тебаш.
Наб йойуш, боглура кьолах
Пачхьалкхан туьканаш яссо...
Масане вожийра кьонах!
Хьо теш ду, гювглане Яьсси...
Іехийнарш безара кхето,
Нийсачу новкъа уьш баха.
ХІумма а дацара кхеро
ГІаьттинарг партин дош ала!»

XV

Юха а, длатийна, ойлане велира,
Біаьргаш а хьабдина, Дуда...
Элира: «Цкъа сарахь тхан чохьа елира,
Хьал-де а хьаттина, зуда...»

З у д а:

Хьо волчу генара еана, сайн бала
Балхийна, хьох дага яла.
Нийса кхиэл йо, бохуш,
Хезнера хьо вуьйцуш
Хийлазза тхайн юьртахь наха.
Кхечара Іехийна
Я кхетам ца тоььна,
Ларамза галбевлларш новкъахь,
Іедална тебуьту,
Ца боьу хан тоьхна,
Цара ца латийнехь сов къа.
Моллас а кхерийна,
Шен кара топ эцна,
Ваьлла сан хІусамда цІера.
Амма и, селхана
ЦІа веьча, цІахь сецна,
КІордийна бандитийн гІера.
Хьанал шен къахьоьгуш,

Герзах юкъ яьстина,
Лууш ву и тхайниг ваха.
Гечдийр дуй цунна ахь,
Бандитех къаьстина,
Дош делла иза т'еваг'ахь?

Д у д а:

Халкъан суд хьожур ю,
Іедало ма-хьобхху,
Нийса дац сайггара аьлча.
И бехке ца хилахь,
Ахь соьга ма-бохху,
Пачхьалкхо вуьтур ву маьрша.

З у д а:

Баркалла хьуна, стаг.
Бакъ бу нах хьо вуьйцуш.

Д у д а:

Коммунист сәне ца хьобжу...

З у д а:

Тхайчо ша ц'анвийр ву,
Іедалан бакъ къуьйсус,
Суна сайн берийн да оьшу...
Х'ан, марша Іойла шу,
Д'аяха сан деза...

М а р е т:

Х'ун до ахь? Буьйса ю Іаьржа...

З у д а:

Х'уммаъ дац.
Со кхуза еьна сайн деца...

М а р е т:

Г'уо х'ета... Некъ хуьлда маьрша...

* * *

«...Цул т'аьхьа ши-кхо де даьлча,
Цкъа райкоме
Цхьа стаг т'евеара суна,

Элира: «Бандител доьзал бу сан, хьоме,
Теша сох. Сан цIе ю Сула...»
Цуьнан дов хаьттира —
Бехке ца карийра.
Воккхавеш вахара цIехьа.
Колхозе веана,
Кхечарах дIаййра...
ХIинца а шайн юьртахь веах».

Эддина лиира цунна тIекхача...
Лаьхьанах хьийзара ламанан тача.
Де дара датталуш —
Ма-ярра товха.
Хьаннашкахь тийнера
Хьозарчийн гIовгIа...
Еш цхьацца ойланаш, Эддис некъбора.
ДIакхача лаьара болале бода...
Хьаннаша гуо бина Iуьллура эвла,
Лохачу ломах шен тайина гIовла.
Зудчуьнга дийхира Эддис: «Ахь суна
Гайтахьа, мичахь ву вехаш-Iаш Сула».

XVI. СУЛИН ДИЙЦАР

Моллин дешнаш дара мерза,
ХIора а — ма-дарра моз:
«Бакъболу нах гIовтта беза
ХIаллакдан и Iеса цIоз.
Вайн дайн махка гаурш богIу,
Уьш дIалахка беза аш.
Колхозаш шаьш йохку, бохуш,
ДIадоху вайн миска кхаш.
Колхозаш вайн ирс ду, бохуш,
Iовдалш дина Iехадеш,
Вайгара дIайоккху, охуш,
ТIаьххьара а жима беш...

Майрра Іалашбан вай беза
Вешан мохк а, гІиллакх, дин.
Бакъ бусалба гІатта веза,
Къовса гІатта. Некъ бац кхин.
Бусалбан дин къуьйсус велларг
Далла хьалха хІуттур ву,
Ялсамане, цо некъ белла,
Маликаша вуьгур ву...»
Иштта дуьйцуш мерза, кІеда,
Юьртах чекхволура и.
Емалдора керла Іедал,
Дожадора цуьнан сий.
Вовдуш-вогІуш, кетІахь соций,
Со карийча шена цІахь,
Сан дех довха дешнаш олий,
ТІаккха: «Ларье ден цІе ахь, —
ТІетухура. — Дера вара
Бакъволу и делан лай.
Хан яра, ткъа, цуьнан вала,
Амма оьрсийн махкахь вайн.
Зама хьан тІехІоьтти хІинца
Цуьнан хьанал эца чІир...
Хьанна хаьа, тІаккха иза
Эхартахь синтеме хир!»
Лерехь ямарт могт бекийна,
Іехийна, тилийна со,
Даг чохь Іаьржа цІе летийна,
Бандитех туьйхира цо.
Де-дийне ІаьІара гІера.
Хьун, лам бара цуьнан бен...
Вуьйлира со цхьаннах кхета:
Моллас-м ларбо бахам шен!

Лаьмнашца тхо лела лечкъаш
Бовдура бовалгІа бутт.
Герзашца къевлина яккъаш

Бандиташ кхераме бу...
 Буьйсанна, тлеухый кхерам,
 Герза ктел совцабой нах,
 Дерриг а длахьора церан,
 Къамелаш ца деш кхин дах.
 Юьхьанца дуьхьало йоцуш,
 Сов маьрша лелара тхо.
 Ярташка бандиташ боглуш,
 Хуьлура лоцурш а гю...
 Ткъа, Дудас хийцира гуллакх,
 Секретарь хаьржича ша.
 Хиндолчух тешаро цунна
 Ницкъ лора дерриг а лан.
 «Вуьззина коммунист», — наха
 Олура, дозалла деш.
 Къахьдира Дудас тхан дахар,
 Лаьцна гуо теттла гатбеш.
 Лелара лаьмнашца майра,
 Юьртахой кхетабеш, и.
 Дин, тапча, дош цуьнан дара —
 Накъостий ца оьшу кхин.
 Тилийнарш тлебоьхуш шена,
 Нийса некъ гойтура цо...
 Дан дезарг хуьушшехь шера,
 Бандитех кхоьрура со.
 Гуо жимлуш, ойлаеш гийла,
 Лелара, кладлора дегл...
 Дуда вен сатуьйсуш, хийла
 Лийхира глерано де...
 ...Тахна и длаваккха вийна
 Бандиташ дош делла бу.
 «И лам тле вахана дийнахь,
 Буса ша цла воьрзур ву, —
 Долийра дла моллин кланта. —
 Ховшур ду вай ктело ян.
 Хьуьнах и вуьйр ву вай атта —

Хала ду, хъан вийна, ган».
Сацийра кѣло ян оха...
Хийлазза сацош и вер,
Вуьтура, цунна топ тоха
Ца волуш дог майра верг.
Хѳора а кхоьрура цхъаннах:
Ша цунна йожийча топ,
Шолгѳаниг, хаъа и хъанна,
Гѳур ву-вац бадийна мотт?
Цундела, кѣло ярх хийла,
Маьрша цо бора шен некъ.
Майралла цуьнан гѳагѳ хилла,
Кѳиллойн хѳоъ ца болуш чекх!

XVII. КѴЛО

Буьйса ю акхаройн хан.
ѳаьржаниг ѳаламе йоьху.
Мархаша беттасан лан
Лачкьийна, хьегош, ца оьхьу.
Тогѳешца дижина дохк,
Седарчий стиглахъ ца догу...
Масанен делхадеш дог,
Ярташка бандиташ богѳу!
Тховса а тебба ѳа уьш,
Сов реза хилла буьйсанна:
Кондаршна юкъахъ дѳатуьйш,
Лерг сема бу уьш, кьуй санна.
Халла бен къаьсташ бац некъ.
Сакхонца левчкьинарш хьуйьсу.
Татано воккхур ву шек —
Тхьусйоьлла меже ца хуьйцу...
Церг хьекхош моллин кѳант ву,
Кечвелла шен бекхам эца.
Берриг а цабезам бу
Цо кхуза беана шеца.

Хьалха хьан кхуссур ю топ?
Хіора ву хьу буйна кьуьйлуш...
Атта-м дац хаттарна жоп —
Бандиташ бахбелла, кьуьйсуш.

М о л л и н к І а н т:

Кхочур ву. Кху новкьа бен
Вогійла дац эвла. Собар!
Цу делан мостагІна шен
Тахана-м карор ю Іожал!
И гучаволлушехь,
Оьлха, хьо хилалахь кийча,
Аса дош оллушехь,
Хьан хІоььно багор бу кийра!

О ь л х а:

Собга и вейтина,
Даре дан воллу хьо.
Іаьржа ю вертанал
Хьан ойла, суна го!

М а с а:

Ца воллу! Тешаме
Вовшашна вай хила деза.
Дерраш а эшале
МостагІ вай хІаллакван веза.

Р е ш т х а:

Ма дийцийша деха —
Ас хьалха йожор ю топ...

С у л а:

Карзахе дека
Кьаьсттина тахана чІоб!..
ДІагІо вай! Витийша...
Ца оьшу... ЧІир хир ю цхьанна...

М о л л и н к І а н т (Суле):

Іалам а дІатийна.
ХІай кІилло, хуур ду хьанна?!

С у л а:

ДІагІо вай! Витийша...

Тохалур яц соьга топ...
Карзахе тийжа
Къаьсттина тахана ч!об...

Ц!еххъана г!ар-тата
Некъа г!ехъ хезира,
Уллохъа г!оьртича,
Дудин дин бевзира.
Цхъаммо топ ца кхуссуш,
Иза т!ехвелира...
Моллин к!ентан тоьпо
Тийналла екийра!..
Юькъачу кхеса т!е
Бере вазвелира...
Дино йорт ийцира —
И кхерабелира.
!уьйранца хаам бан
Тхайчех цхъаъ кхочу:
«Дудина чов хилла,
Кхераме йоцу».
Церг хъакхош, уьг!ира
Моллин к!ант барзах!..
Дукхахберш кхийтира —
Деза ц!а дерза!
Буьйхира бандиташ,
Кхетта, ца аларх,
Т!аьххъара шайн г!уллакх
Х!инца чекхдаларх.
Тешаме шен к!ентий
Ларбийр бу !едало...
Моллин к!ант ша вуьсу —
Цхъа а ца !ехало!
Х!етахъ ас т!аьххъара
Т!еваха сацийра.
Дудас со нийсачу
Новкъа д!ах!оттийра.

Бер-бер ду.
 Жималлехъ, бохамах лардеш,
 Нанас и хийлазза
 Шен мара къовлу;
 Геметта х'юьттича,
 Болар ца лахдеш,
 Некъаш до,
 Муьлххачу халонца къовсу.
 Бер-бер ду.
 Агта дац ког баккха Iама,
 Хийлазза лазадо х'юттале кога.
 Ткъа, кхиъча,
 Гулч тосий седарчийн ара,
 Шен кара лоцу цо
 Стигалан бога!
 Бер санна,
 Лардора Советийн Iедал
 Сийлахъчу Ленина кхоьллинчу партис.
 Шо-шаре андлора,
 Д'ахьцуш т'емаш,
 Хазлора аренаш,
 Г'аланаш, ярташ.
 Серлоне гулч туьйсусуш,
 Ирс кхолла Iемаш,
 Адаман зовкхана дерриг д'аделла,
 Геметта х'юттура Советийн Iедал
 Ирсечу кханенга шуьйрра неI елла.
 Цунна дог д'аделла, лехамаш, дахар,
 Партийн т'ехтешаме б'аьхо а хилла,
 Къийсамийн хьалхарчу моIаршкахъ даим
 Дуда, б'ю ца къажош халонна, лелла.
 Шо-шаре хазлора ламанхойн дахар...
 Ма бертахъ бовлура колхозан ара
 Шу боцу шайн латта б'аьстенца аха,

Хыйкъина шайн ялта гуьйренца ара!
Амма ла ца делла маьршачу наха
Дуьне а цецдоху толамаш бахар,
Сирла де тарждина къахь-бода санна,
МостагI тIелетира вайн Даймахкана...
Цхьаь санна гIевттира дог майра кIентий,
ПаргIато Iалашьеш, махкехьа къовса.

Хьешаца вайн адмаш ду мерзий, кIедий,
Ткъа, йовссар царна мел ца веза, —
Хьовса!

Церан Даймахкана тIелатий, —
Хьовса!

Цара шу Iамор ду паргIато еза!
Цара шу Iамор ду Даймохк, халкъ деза!

XIX

Малгобек дIалаьцна,
Гергахьа гIертара йовссарш,
Грозный а дIаяккха
Дагардеш дисина денош...
Кеманаш догIура,
ГIали чу дIовш-кира кхосса.
Яккхийчу тоьпийн дур
Кхочура, ангалеш дегош.
Шайн синош ца кхоош,
Летара, оьгура салтий,
Йовссарна хуьлура
ХIора дог болатан чIагIо.
И йожо луучо — дIаяккха, лардаца атий,
Iард йисахь, цо бердах
Тухур ю дайн бIаьвнийн агIо!
Къовсамехь кхелхинарг
Вехар ву дегнаш чохь, илlexь,
Къовсамехь кхелхинарг
Кхочур ву сийлаллин дарже...

Амма биц ца бер вай
Хъанала кяхъегнарш тылехъ.
Хала ма хетийта,
Хаставай, цхъаъ-важа харжий.
Кест-кеста хуьлура
Уьш тлемаш кхехкачу арахъ,
Ир-кара хиттадеш
Турпалчу вежарийн дегнаш.
Дохура тылера
Шаьш тламе хьовсадар цара.
«Тылехъ берг тлом бац, ткъа?» —
Хоттий, дла дуьтура дехарш...

XX

Цкъа fronte яхара
Тылерчу белхалойн тоба.
Дладийца дагара,
Блаьхошна дладала собар.
Длакхечи...
Саьнгарш го.
Массанхъа а — доташ.
Лавттан дегI, хетало,
Ду, охьадиллина, доруш.
Генара схьахеза дур —
Яккхийчу тоьпнийн аьзнаш.
Стигла Iаржъеш, гIутту кIур,
Латта Iуьллу, тIамо аьхна.
Аьхна дац и ялта ден —
ТIамо кхоллац дахар!
ДогIур ду толаман де —
Ялтина и латта аха!

Блаьхошца шен кьамел цкъа
Чекхдаьлча, цхьаннан-м
Ойлаеш, Дуда ша Iаш,

Нах дІа-схъа теттина халла,
Цунна тІе цхъаъ веара,
Сецира, вела а кѣжаш.
Шуьйрачу некха тІехъ яра
Орденаш, медалаш кѣгаш.
Гуш дара тІемашкахъ цо
Майралла гайтина хилар.
Даймахко совІаташ до,
КІентех цхъаъ ца хеташ хийра!
Дудега хьобжу бІаьхо,
БІаьргашца вела а кѣжаш...
Дудас а ойланаш йо,
Цхъаннах-м и сов тера хеташ.

С у л а:

Дуда, со ца вевза хьуна?

Д у д а:

Хьо дага-м ца воІу суна.

С у л а:

Со лелаш, бандитех ийна,
Дуьне а деллера къахъ.
Нийсачу новкъа хІоттийна,
Со ваха хаийра ахъ.

Д у д а:

Ой, Сула! Вевзи хьо хІинца!
Кѣжвелла... ХІун лайна ахъ?

С у л а:

ТІом-тІом бу. Кхин дац сан дийца.
Добзал а могуш бу цІахъ.
ТІамо сов ойланаш йойту.
Іожаллех кхерар дац и.
Юханехъа хІора гІулч йоккхуш,
Дог лазош, деттало цІий.
Атта-м яц йовсаршна гІулчаш!
Вайн латта царна каш ду.
Хьун санна, жаІарийн гІуркхаш
Цаьрга вай дуьгІуьйтуш ду.

Д у д а:

Вайн латта хьобшур дац деха
МостагІчо. Толаман де
ДогІур ду!

С у л а:

Со цунах теша!
Ма хила лабар-кха теш!..

Д у д а:

Хир ву хьо! Хир ву хьо дийна!
Го суна толаман дийнахь
Майданахь хьо хелхавуьйлуш,
Газеташ тІехь хестош, вуьйцуш.

С у л а:

Баркалла хьуна...

А з:

Хьо волий?
Дуда, вай сихдала деза!

Д у д а:

Ма хьовза тешамах вохий!
Вобду со. ЦІа кхача веза.
ЦІахь берш ган хьожур ву хьан.
ХІун ала ас цаьрга?

С у л а:

Ала,
Могуш ву. Сатуьйсу ган,
Іуьйренца цкъа беша вала.
Массаьрга дІаала, Дуда,
ЦІахь болчу вайн нахе ахь:
Цхьа а гІулч тхо девр дац духа,
Лохкур бу мостагІий дІа!

Д у д а:

Дика ду, дІаэр ду ас...
ХІан, хьо марша Іойла, Сула...

А з:

Лууш-м вац хьо дІаван гІаш?
ТІедан кийча-м ма ду хьуна!..

Д у д а :
Діавогіу! Хіан, марша Іойла!
С у л а :
Хьо а, Дуда, марша гІойла!..

XXI

Беара Даймахка толам,
Къиза тІом генахь дІатийра.
ГІаьттира машаре болам —
Іохийнарг меттахІоттийра.
Даймехкан сурт дара ирча,
Іийжара эзарнаш чевнаш...
Цахетарг далур ду, хилча
Нах вовшийн белшаш тІе тийжаш!
Тоделча дахар вайн, гІийла
Ю, бохуш юьйцучу дукха
Колхозе ваха сацийра
Шен деган хьехамца Дудас...

ТІанк-аьлла юьзначу залехь
ГІовгІанан тулгІенаш керча...
ХІоранна лаьа дош ала:
Хьаша ву тІеоьцуш керта.
Тахана хьажийна эвла
Колхозан куьйгалхо хІотто
Схьакхаьчна Дуда. Гулбелла
Собрание нах. Чоь ю готта.

Р а й к о м а н в е к а л :
Накьостий, хІинцалц шун бахам,
Схьалаьчна урхаллин баьлчаш,
Тобина толамаш баха
ПохІмениг цхьа а ца ваьлла.
Шун бахам халхахьа бига
Цхьаннен а ца тоььна гІора.

Амма и ма-барра бита
Йиш яц вайн. Цундела хlor а
Глоттийла и, бисар тlаьхьа
Дlадоккхуш, ма-торру айа...
Шун гlуллакх сов гена даьлла —
Хала ду эхье цlе яйа.
Дудас хьал тодийриг хиларх
Тхо теша...

Хь а л х а р а а з:

Хlун динарг ву
Хьан Дуда? Хилла уыш хийла,
Ткьа, колхоз тхан гlеллуш ю!

Ш о л г l а а з:

Кхечарна цахуург хууш,
Кьайленаш йолуш-м вац и?

К х о а л г l а а з:

Хир ю дер-кх! Кхиъна ву, худуш
Ламанан шовданийн хи!

Хь а л х а р а а з:

Ой, дела воцу юрт олий,
Цlе йоккхург юй-техьа и?

Ш о л г l а а з:

Ю дера. Иза ю, Кьолн.
И муьлха хир яра кхин?

Р а й к о м а н в е к а л:

Дlател, нах! Хlара хlун базар
Ю кху чохь айинарг аш?
Трибуни тlе валий, ала
Луучо, хозуьйтуш, дош!

К ь о л н:

Цхьа-ши дош ас ала мегий?

Р а й к о м а н в е к а л:

Схьавола трибуни тlе!

К ь о л н:

Тхо дерраш адмаш ду кегий,

Цхъанххъа а ца йоккхуш цӕ.
Тхайн колхоз ледара йолуш
Массо а дог лозуш ву.
Цу тӕ а эвлара воцу
Стаг хӕттотт гӕртташ ду шу!
Тхайнаш а лара ца бича,
Алийша, хӕун дийр ду цо?

Ш о л г Ӏ а а з:

Хӕун дийр ду? Катоьхнна, сихха,
Цкъа шениг бузур бу дуо!

К ъ о л и:

Гой шуна? Цхъаъ бу уыш берш а!
Шен гӕйгӕ бен бийр бац цо!
Арарниг тӕэцна берта,
Мел дийцарх, догӕур дац тхо!
Р а й к о м а н в е к а л:
Массеран цӕарах ма дийца!
И хъуна хетарг бен дац!

Ш о л г Ӏ а а з:

Ахъ тхуна кхерам ма тийса —
Тӕчеха хъан бакъо яц!

Р а й к о м а н в е к а л:

Цхъа а вац тӕчехаш. Наха
Шайн цӕарах шаьш дош эр ду!
Коммунист Дуда шен дахар
Адмашна дӕаделла ву!..
И шуна ца вевза?..

К х о а л г Ӏ а а з:

Вевза!

Хъакъ ву и. Харжа а веза.

А ь з н а ш:

- Бакъ локъ хъо — и вайна вевза.
- Къоли, ахъ дуыйцург ду харц.
- Дӕагӕохъа, хъуо вацахъ реза.
- Дудина тхо дуьхъал дац!..

Діаболабелира болх.
 Массанхъа кхуъура Дуда.
 Адамаш кхетадеш, цо
 Къамелаш дира мел дукха!
 Адамаш гІуъттура шайн
 Дахар а, амалш а хийца.
 Хъун хьоькхуш, охура байш,
 Кхачо еш лаьттана хица.
 Басошца шортта ІаІош
 Оьшу хи, кхуллура Іаьмнаш,
 Кхашна гІе хершнаш далош.
 Дендора ламанан аьрцнаш.
 ХІоттийра електрохьер а,
 Стоьмийн мутт даккхаран цех,
 Наной а бевлира цІера:
 Колхозехь — шен берийн беш!
 Шо-шаре толора гІуллакхаш,
 Діадолуш тІаьхъайсар,
 Андлора колхозан гІулчаш —
 Массанхъа го Дудин лар!
 Хьалхахъа теІара бахам,
 Схьалоьцуш пайдехь мел дерг,
 Хибира, айина барам,
 Колхозах миллионер!
 Болхбира, ца кхоош дахар,
 Ца лоруш буйьса я де...
 Кхоьल्लीна дара дог дага —
 Дудин дог, — пайдениг деш!

XXIII

Сан эвла!
 Иштта ву хъан кІентех цхъаь.
 Дозалла деш ахь цІе яккха.

Ша лара,
Шен сийдан
Волуш ву хьакъ —
Даг чуьра иза ма ваккха!
Биц ма бе хьайн кIентий,
Къийсинарш майра,
ГIевттина, яшаеш шеконийн ача,
Кхоьллинарш, айина толамийн байракх,
Вайна ирс,
Дахарехь юьтуш шайн тача.
Вайн дахар мел хазло,
Бехар бу уьш —
Хьалхарнаш, —
ТIаьхьенан гIуллакхаш зуьйш!

Шовна — Грозный, 1972—1977 шш.

Кусаев Адиз Джабраилович

ГОРНЫЙ СОКОЛ

Поэма

(на чеченском языке)

Редактор А. Д. Осмаев

Художник А. Ясуев

Художественный редактор Ю. А. Шевченко

Технический редактор А. Н. Поздняков

Корректор З. А.-М. Яндарбиев

Сдано в набор 28.VI 1978 г. Подписано к печати 30.8 1978 г.
Формат 70х90 1/32. Бумага типографская № 2
Объем 1,5 (1,75) п. л. Уч.-изд. л. 2,12. Тираж 3000. СФ05243

Чечено-Ингушское книжное издательство
Управления по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли
Совета Министров Чечено-Ингушской АССР,
364021, Грозный, ул. Ленина, 14.
Заказ № 3744

Типография имени И. Н. Заболотного
Управления по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли
Совета Министров Чечено-Ингушской АССР,
364021, Грозный, улица Интернациональная, 12/33
Цена 20 коп.

Мах 20 кеп.

ГОРНЫЙ СОКОЛ
Поэма
(на чеченском языке)